

УДК159.98

**ДМИТРО ПРАСОЛ**

м. Миколаїв

prasoldv@mail.ru

## **ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ АЛГОРИТМУ-СХЕМИ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СИТУАЦІЇ СМЕРТІ ОДНОГО З БАТЬКІВ**

*У статті розкриваються особливості професійної підготовки майбутніх педагогів-психологів шляхом використання розробленого автором алгоритму-схеми роботи фахівця з дітьми, які переживають складні життєві ситуації. Зокрема, представлені особливості підготовки спеціаліста до надання психологічної допомоги дитині, яка переживає ситуацію смерті одного з батьків, із використанням зазначеного алгоритму-схеми, який виступає суттєвим компонентом успішної професійної підготовки майбутнього педагога-психолога.*

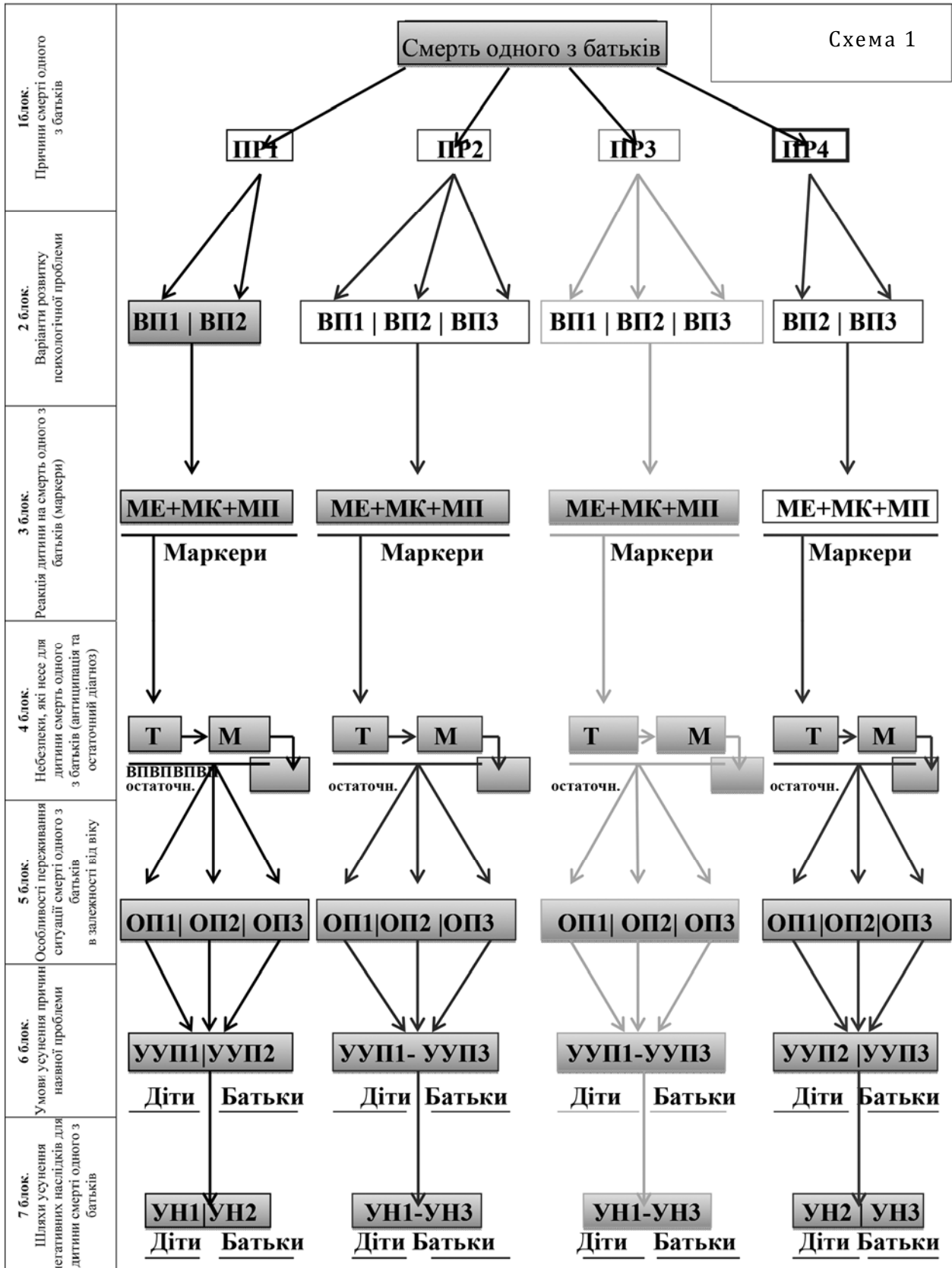
*Ключові слова: алгоритм-схема, підготовка професійна, складна життєва ситуація, ресурси внутрішні, фрустрація.*

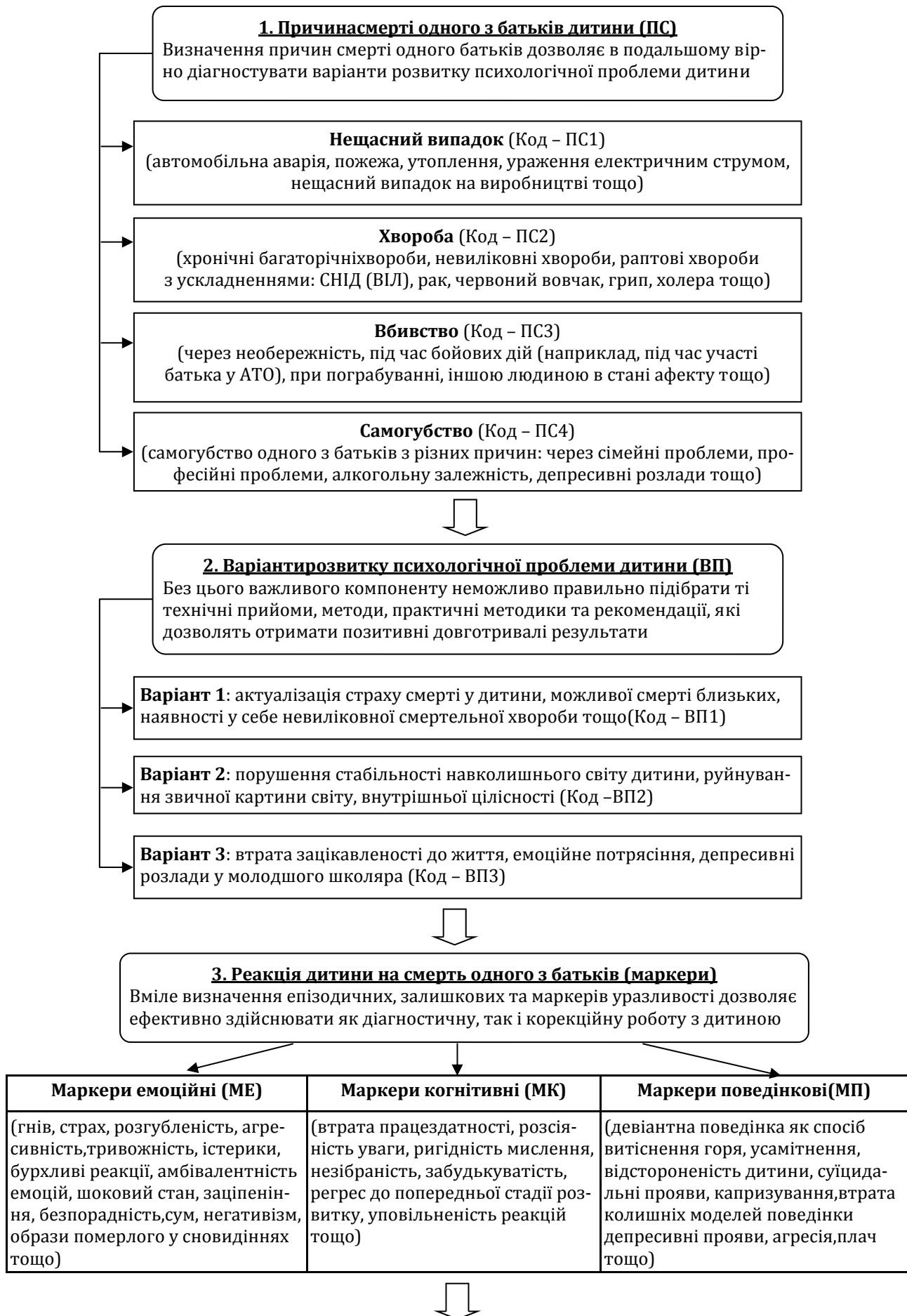
Сучасне українське суспільство живе у час значних суспільних потрясінь, збройних конфліктів, економічних криз та психологічних деформацій, що негативним чином впливає як на весь соціум в цілому, так і на кожную людину по окремоті, і, зокрема, дітей як найбільш тендітну категорію населення. Так, молодші школярі, які в сучасних умовах значно частіше переживають різноманітні складні життєві ситуації, часто потребують відповідної психологічної допомоги для відновлення душевної рівноваги, зниження фруструючих переживань, подальшої успішної соціалізації. У зв'язку з цим в умовах сьогодення **професійна підготовка** майбутніх педагогів-психологів вищих навчальних закладах має бути спрямована в першу чергу на вироблення у студентів як майбутніх спеціалістів практичних навичок роботи з дітьми, які пережили складні життєві ситуації. Таким чином, створення відповідних умов для успішної реалізації під час навчання студентів практичних елементів професійної підготовки через опанування відповідними алгоритмами-схемами роботи з дітьми та батьками є надзвичайно актуальним, оскільки сприятиме забезпеченню освітніх навчальних закладів ефективними професіоналами, здатними швидко надати психологічну допомогу дітям, які пережили складну життєву ситуацію.

Складна життєва ситуація ставить перед дитиною значні об'єктивні та психологічні труднощі, призводить до значної психологічної напруги та зміну психофізіологічному стані молодшого школяра. Однією з найбільш гостро переживаємих дитиною складних життєвих ситуацій є ситуація смерті одного з батьків дитини. Зіткнення дитини зі смертю призводить до переживання нею тих же психологічних стадій, що і у дорослі люди – це шок, заперечення, гнів, депресія і пов'язаний з нею відчай, почуття провини і на сам кінець поступове прийняття смерті рідної людини. І. Г. Малкіна-Пих зазначає, що головним завданням психолога є побудова у молодшого школяра нового ставлення до померлого і продовження життя: це не забуття людини, не відсутність емоцій, а саме їх перебудова: емоційне ставлення дитини до померлого має так змінитися, щоб у неї з'явилася можливість продовжувати жити, вступати в нові емоційно насичені відносини [6, 65]. Для успішного подолання негативних наслідків події смерті батьків дитина потребує належної психологічної підтримки. Саме тому в рамках реалізації дослідження прикладної теми наукового колективу на чолі з І. С. Литвиненко «Професійна підготовка майбутніх педагогів-психологів до роботи з дітьми, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях» одним

з важливих елементів професійної підготовки студентів ми вважаємо опанування ними відповідними алгоритмами-схемами роботи з дитиною, що дозволяє майбутнім спеціаліс-

там оволодіти чітко структурованими знаннями, уміннями і навичками роботи зі школярем та його рідними. На даний час такий підхід до професійної підготовки студентів не







#### **4. Небезпеки, які несе для дитини смерть одного з батьків**

Реалізація антиципації впливу негативних наслідків ситуації розлучення на психіку і поведінку дитини без надання їй належної психологічної допомоги

**Теперішній час** – загальний перелік небезпек (Код – Т). Емоційна дестабілізація дитини, гострі емоційні спалахи, тривожність, занепокоєння, стан фрустрованості, агресивність, ворожі реакції, конфлікт, страх смерті, почуття провини, негативізм, безпорадність, шоківий стан, замкнутість, самоусунення дитини із ситуації, образа на померлого, фізичні страждання і психосоматичні розлади (спазми в горлі, напади задухи, постійна потреба вдихнути, втрата м'язової сили, знемога тощо), розлади сну та апетиту, регресія у розвитку, занепад сил, зниження успішності навчання молодшого школяра тощо

**Майбутній час** – загальний перелік потенційних небезпек (Код – М). Потенційний фактор десоціалізації дитини, виникнення шкідливих залежностей, уповільнення розвитку дитини, в окремих випадках фантазії про повернення померлих, образа на померлого та перенесення її на весь світ, незрілі психологічні механізми захисту, невпевненість у собі та майбутньому, песимістичність світогляду, негативізм, депресивні розлади, неврози, психосоматичні розлади, виниклі внаслідок травматичних переживань хронічні захворювання (бронхіальна астма, нейродерміт тощо)



#### **5. Особливості переживання дитиною ситуації смерті одного з батьків в залежності від віку (ОП)**

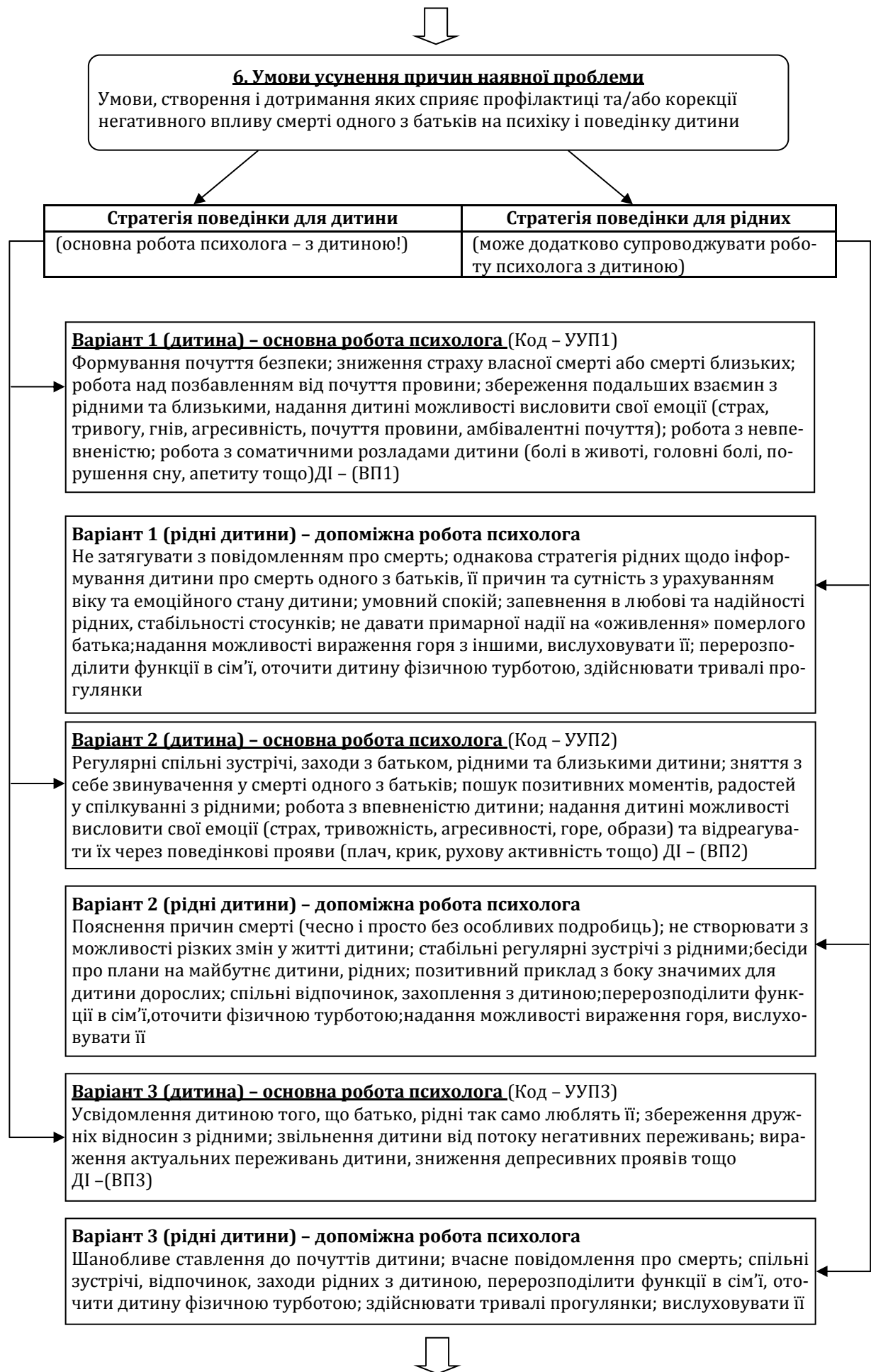
Вікові етапи значною мірою зумовлюють характер реакції дитини на смерть батька, переживаємі нею у зв'язку з цим почуття, і, як наслідок, напрямок подальшої корекційної роботи психолога з дитиною

**6–7 років** (ранній молодший шкільний вік) – переживання смерті одного з батьків зазвичай виявляється в тому, що дитина все ще думає, що її думки можуть впливати на оточуючий світ, вона ще живе в ілюзії своєї всемогутності, в деяких випадках дитина може очікувати повернення батьків, шукати батька (матір), начебто забуваючи про смерть. Згодом дитина остаточно розуміє, що померлий батько вже ніколи не повернеться. Концепція смерті ще остаточно не сформована в цей період: бути померлим розуміється як бути відсутнім. Проте вже може з'явитися страх смерті і, як наслідок, прагнення підтвердження власного безсмертя. Наявна фрагментованість поведінки учня (періоди туги за померлим можуть періодично змінюватися іграми та розвагами). (Код – ОП1)

**8–9 років** (середній молодший шкільний вік) – дитина розуміє, що смерть людини неминуча і остаточно. Неможливість змінити виниклі життєві обставини може викликати у дитини почуття суму, тривоги. Виникає страх смерті і прагнення до безсмертя («не хочу дорослішати, рости, аби не померти»). Це може бути наслідком прийнятого з боку батьків соціально санкціонованого міфу про безсмертя. Тривога за своє благополуччя і благополуччя рідних. Можлива фрагментованість поведінки молодшого школяра (час від часу періоди суму і туги змінюються розвагами, іграми і навпаки). (Код – ОП2)

**10–12 років** (передпідлітковий вік) – розуміння дитиною смерті стає більш абстрактним, молодший школяр вже задумується про її наслідки, як зміниться подальше життя зі смертю одного з батьків. Розуміння життя і смерті наближається до такого у дорослого. З'являються думки про несправедливість смерті. Діти, особливо хлопчики, часто можуть не хотіти говорити про смерть через болісні переживання з цього приводу. Можливе почуття провини, суїцидальні думки, складна поведінка як пошук покарання з боку дорослих. Все ще можлива фрагментованість поведінки (періоди суму і туги за померлим змінюються розвагами і навпаки). (Код – ОП3)







**7. Шляхи усунення негативних наслідків для дитини смерті одного з батьків**

Визначаємо подальші шляхи роботи з дитиною в залежності від варіанту коріння психологічної проблеми дитини

|  |   |
|--|---|
| Дитина може самостійно впоратись з виниклою ситуацією (допомога психолога не потрібна) | Дитина не може самостійно вирішити виниклу ситуацію і потребує допомоги психолога |
|--|---|

| Стратегія поведінки для дитини                                  | Стратегія поведінки для рідних                   |
|---|--|
| (реалізація основної роботи психолога з дитиною у чотири етапи) | (може додатково супроводжувати роботу з дитиною) |

**Варіант 1 (дитина) – основна робота психолога** (Код – УН1) ДІ – (ВП1: ОП1)  
**Етап 1.** Робота з почуттями дитини (почуття провини, розпачу, горятощо).  
**Етап 2.** Виявлення фрустрованих потреб і страхів, які стоять за наявними почуттями, і знаходження засобів їхнього задоволення. Зниження фруструючих переживань дитини.  
**Етап 3.** Переосмислення дитиною складної життєвої ситуації.  
**Етап 4.** Пошук внутрішніх ресурсів і побудова планів на майбутнє

**Варіант 1 (рідні дитини) – допоміжна робота психолога**  
Вчасне повідомлення про смерть, сумісне прийняття трауру родиною; проговорення школярем переживаємих страхів; оточення фізичною турботою, перерозподіл функцій в сім'ї, відповідна корекційна і терапевтична робота психолога з дитиною ДІ – (Т, М)

**Варіант 2 (дитина) – основна робота психолога** (Код – УН2) ДІ – (ВП2: ОП1-2)  
**Етап 1.** Робота з почуттями дитини (гніву, образи, розпачу, розгубленості тощо).  
**Етап 2.** Виявлення фрустрованих потреб і страхів, які стоять за наявними почуттями, і знаходження засобів їхнього задоволення. Зниження фруструючих переживань дитини.  
**Етап 3.** Переосмислення дитиною наявної складної життєвої ситуації.  
**Етап 4.** Пошук внутрішніх ресурсів і побудова планів на майбутнє

**Варіант 2 (рідні дитини) – допоміжна робота психолога**  
Збереження звичного способу життя дитини; сумісне прийняття трауру родиною; обійми; відповідна корекційна і терапевтична робота психолога з дитиною (Т)

**Варіант 3 (дитина) – основна робота психолога** (Код – УН1) ДІ – (ВП3: ОП2-3)  
**Етап 1.** Робота з почуттями дитини (невпевненості, тривоги, розгубленості, депресії).  
**Етап 2.** Виявлення фрустрованих потреб і страхів, які стоять за наявними почуттями, і знаходження засобів їхнього задоволення. Зниження фруструючих переживань дитини.  
**Етап 3.** Переосмислення дитиною складної життєвої ситуації.  
**Етап 4.** Пошук внутрішніх ресурсів і побудова планів на майбутнє

**Варіант 3 (рідні дитини) – допоміжна робота психолога**  
Пояснення, що смерть ще не кінець життя сім'ї; сумісне прийняття трауру; перерозподіл функцій в сім'ї, оточення фізичною турботою, але без гіперопіки ДІ – (Т, М)

є розповсюдженою практикою, а сама інформація в науковій літературі щодо побудови стратегії роботи педагога-психолога з дитиною в складній життєвій ситуації подається переважно в описовій формі без визначення загального алгоритму роботи. Тому реалізація окресленого автором варіанту підготовки майбутніх спеціалістів є вкрай актуальною і тому як приклад алгоритму роботи педагога-психолога з однією із найбільш складних життєвих ситуацій для дитини представлений алгоритм-схема роботи з молодшим школярем у випадку смерті одного з батьків.

Автором в рамках розглядаємої життєвої ситуації була розроблена чітко структурована стратегія побудови взаємодії педагога-психолога з дитиною та рідними у випадку смерті одного з батьків, яка представлена нижче спочатку у стислій формі із використанням умовних кодів (див. Схему 1) для загального розуміння алгоритму роботи з дитиною, а вся основна інформація представлена надалі у розгорнутій схемі-алгоритму, яка структурно складається з семи блоків, які поетапно реалізуються (див. Схему 2). Під час роботи зі студентами за алгоритмом-схемою автором використовуються умовні коди – це короткі позначення, які містять в собі посилання на один з блоків схеми роботи з ситуацією та його окремі елементи. Зокрема, **ДІ** – це додаткова інформація за іншими блоками алгоритму-схеми; **ПР1, ПР2, ПР3** – коди на позначення причин смерті одного з батьків дитини; **ВП1, ВП2, ВП3** – коди на позначення можливих варіантів виникаючих проблем внаслідок переживання школярем смерті одного з батьків; **МЕ, МК, МП** є кодами на позначення маркерів, які дозволяють діагностувати у дитини наявність психологічної проблеми; **Т** – код на позначення виникнення можливих негативних наслідків у психіці та поведінці дитини безпосередньо під час похорон (у теперішньому часі) або невдовзі після смерті одного з батьків дитини; **М** – позначення виникнення можливих негативних наслідків через тривалий час після завершення дії психотравмуючої ситуації (у майбутньому часі); **ОП1, ОП2, ОП3** – позначення особливостей переживання дитиною смерті в залежності від конкретного віку молодшого школяра (6–7, 8–9, 10–11 ро-

ків відповідно); **УУП1, УУП2, УУП3** – позначення умов усунення причин виникнення психологічних проблем у молодших школярів внаслідок переживання складної життєвої ситуації; **УН1, УН2, УН3** – позначення шляхів усунення негативних наслідків.

Вважаємо за необхідне зазначити, що хоча період гострого переживання горя в подібних ситуаціях у молодшого школяра зазвичай є коротшим, аніж у дорослої людини, проте при зіткненні дитини з новими подіями її горе може знову оживати (наприклад, під час проведення родинних свят в школі, святкування днів народження). Досить поширена у рідних та близьких дитини практика приховування факту смерті рідної людини та заборона на прояви істинних почуттів можуть призводити до появи залишкових маркерів у дитини (некерованої поведінки, гострої чутливості при розлуці, відсутності прояву почуттів тощо). Крім того, як зазначають І. А. Фурманов, А. А. Аладьїн, Н. В. Фурманова, навіть у реакціях 10–12-річних дітей (переддлітковий вік), які пережили втрату близької людини, можна спостерігати фрагментованість поведінки – періодичне чергування станів смутку та розваг, що є способом психологічного захисту дитини від стану тривоги і страждання [10, 61].

Звичайно, неможливе надання студентам як майбутнім фахівцям чіткого рецепту дій за кожним конкретним випадком, пов'язаним зі смертю одного з батьків дитини, а тому головне для педагога-психолога – це виходити з потреби дитини в конкретній ситуації, оскільки смерть батька і неможливість виявити своє горе є **фрустрацією**, яка призводить до зламу стійкої сімейної структури, звичних стосунків дитини з батьком та родичами, значні зміни у взаємовідносинах молодшого школяра з іншими людьми. Саме на це і спрямоване оволодіння студентами алгоритму-схеми роботи з дітьми. Завданням майбутніх фахівців під час професійної підготовки є вироблення вміння надавати дитині можливість висловити свої істинні почуття та переживання, дозволити виразити своє горе, що в кінцевому випадку сприятиме більш швидкому відновленню психологічної рівноваги молодшого школяра. Як зазначав К. Ізард, «горе ви-

конує біологічні та соціальні функції, що полегшують соціальні прихильності і групову згуртованість. Подібно до всіх емоцій або емоційних структур, горе заразливо, і ця заразливість викликає співчуття і посилює зв'язок між тими, хто поніс важку втрату» [8, 269]. Таким чином, відпрацьовування дитиною з педагогом-психологом горя виконує адаптивну функцію, забезпечуючи можливість для пристосування до втрати і налагодження подальшого життя. В рамках реалізації програми «Знаю і Розумію: практичний матеріал надання психологічної допомоги молодшим школярам, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях або пережили психотравмуючі ситуації» під час практичної підготовки майбутніх педагогів-психологів значний акцент у роботі за алгоритмом-схемою здійснюється на виробленні діагностичних навичок, навичок визначення внутрішніх ресурсів особистісного потенціалу, що включає у себе відповідні якості, мотивацію та уміння, які допомагають молодшому школяру зсередини успішно відреагувати складну життєву ситуацію, а також основам взаємодії та психологічного просвітництва рідних дитини молодшого шкільного віку.

**DMITRY PRASOL**  
Mykolaiv

#### **PRACTICAL IMPLEMENTATION OF THE ALGORITHM SCHEMA IN THE PREPARATION OF TEACHERS-PSYCHOLOGISTS TO WORK WITH CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE IN SITUATIONS OF DEATH OF ONE OF THE PARENTS**

*In this article the features of professional training of future teachers-psychologists through the use of developed by the author of the algorithm-scheme of work with children experiencing difficult life situations. In particular, the peculiarities of training of specialists to provide psychological support to the child in a situation of death of one parent, using the specified algorithm scheme, which is an essential component of a successful vocational training of future teacher-psychologist.*

*Keywords: algorithm diagram, preparation of professional, difficult situation in life, inner resources, frustration.*

**ДМИТРИЙ ПРАСОЛ**  
г. Николаев

#### **ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ АЛГОРИТМА-СХЕМЫ В ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СИТУАЦИИ СМЕРТИ ОДНОГО ИЗ РОДИТЕЛЕЙ**

*В статье раскрываются особенности профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов путем использования разработанного автором алгоритма-схемы работы специалиста с детьми, которые переживают сложные жизненные ситуации. В частности, представлены*

#### **Список використаних джерел**

1. Волкан В. Жизнь после утраты. Психология горя / В. Волкан, Э. Зинтл. — СПб. : Когито-Центр, 2007. — 160 с.
2. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей / А. И. Захаров. — Серия «Психология ребёнка». — СПб. : Питер, 2000. — 448 с.
3. Исаев Д. Н. Психопатологическая реакция детей на смерть родителя // Актуальные проблемы психиатрии. — Киров : 1996. — С. 34-37.
4. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании / Э. Кюблер-Росс. — Симферополь : София, 2001. — 142 с.
5. Литвиненко І. С. Основи екстремальної психології : навчально-методичний посібник / І. С. Литвиненко, Д. В. Прасол. — Миколаїв : Видво «Арнекс», 2011. — 292 с.
6. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь близким / И. Г. Малкина-Пых. — СПб. : ЛитРес, 2009. — 240 с.
7. Психологическая поддержка детей со страхами // Школьный психолог. Приложение к газете «Первое сентября». — 2002. — № 6. — С. 4.
8. Сельченок К. В. Психология смерти и умирания / Под ред. К. В. Сельченок. — Минск : Харвест, 1998. — 656 с.
9. Фельдштейн Д. И. Глубинные изменения детства и актуализация психолого-педагогических проблем развития образования / Д. И. Фельдштейн. — СПб. : СПб ГУП, 2011. — 36 с.
10. Фурманов И. А. Психологическая работа с детьми, лишенными родительского попечительства. Книга для психологов / И. А. Фурманов, А. А. Аладьин, Н. В. Фурманова. — Минск : Тесей, 1999. — 224 с.
11. Энтони С. Открытие смерти в детстве и позднее / Перевод Т. С. Драбкина. — М. : Элиот, 2008. — 390 с.
12. Шефов С. А. Психология горя / С. А. Шефов. — СПб. : Речь, 2006. — 144 с.



*особенности подготовки специалиста к оказанию психологической помощи ребенку, переживающему ситуацию смерти одного из родителей, с использованием указанного алгоритма-схемы, который выступает существенным компонентом успешной профессиональной подготовки будущего педагога-психолога.*

*Ключевые слова: алгоритм-схема, подготовка профессиональная, сложная жизненная ситуация, ресурсы внутренние, фрустрация.*

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017

УДК 376.216

**ОЛЕНА ПРОСКУРНЯК**

м. Харків

ponolena\_2008@mail.ru

## **ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

*У статті обґрунтовується необхідність корекційного дія на формування адекватної комунікативної поведінки учнів підліткового віку з легкою мірою розумової відсталості, учнів спеціальних шкіл. Аналізуються особливості застосування психологічних технологій, таких як систематична десенсебілізація, емотивне уявлення, когнітивне переструктурування, позитивне підкріплення і інші. Даються рекомендації по їх використанню. Даються приклади зайняття з приведенням різних вправ, в яких визначені цілі, часові рамки проведення, форми здійснення (індивідуальні, групові). Визначені особливості поведінки психолога при проведенні подібного зайняття. Обкреслені перспективи подальших досліджень: розробка комплексних технологій для різних віків дітей і дорослих з розумовою відсталістю.*

*Ключові слова: технології, методики, підлітки, розумово відсталі учні, десенсебілізація, підкріплення, емотивні уявлення.*

Адекватність комунікативних реакцій, комунікативної поведінки дітей і підлітків з інтелектуальними порушеннями значною мірою визначають успішність соціальної адаптації й інтеграції їх в соціум, що визначає актуальність розробки відповідних психологічних технологій.

Проблемі розвитку, виховання, навчання дітей з різними формами інтелектуальних порушень приділяли увагу такі учені як В. Бондар, О. Дмитрієва, І. Дмитрієва, О. Інденбаум, М. Певзнер, В. Петрова, В. Печерський, Л. Шипицина та ін. Проте комплексних досліджень відносно комунікативної поведінки й її корекції в учнів з інтелектуальними порушеннями недостатньо, і ця проблема залишається невирішеною.

Мета статті – обґрунтування та аналіз технологій, спрямованих на формування адекватної комунікативної поведінки учнів підліткового віку з інтелектуальними порушеннями.

Розроблені під час експериментальних досліджень комунікативно-поведінкові технології, спрямовані на формування адекватної комунікативної поведінки, комунікативних реакцій, самоконтролю і саморегуляції в комунікативній діяльності, реалізовувалися під час екскурсійних заходів, рольових ігор, соціально-психологічного тренінгу, корекційних занять, які допомагали управляти емоційно-комунікативними реакціями підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Психологічний аспект формування адекватної комунікативної поведінки реалізовувався в різних ситуаціях соціально-комунікативної взаємодії, ознайомленні педагогів й батьків з особливостями формування психологічної складової комунікативних реакцій розумово відсталих учнів, розвитку рефлексії учнів з інтелектуальними порушеннями, навчанні прогнозуванню комунікативної поведінки (своєї й оточуючих), розвитку таких особових якостей,